

СТЕПА, КОЛЕВКА ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Жута до хоризонта, степа у Калмикији под миловањем ветра одјекује као огроман музички инструмент.

Стабљике сувог биља вибрирају као жице харфе и када дођу у додир једна с другом производе непрекидно шиштање: то је симфонија лета, коју ће само јесења киша прекинути тврдоглавим, али деликатним бубњањем капи воде. Мириси ароматичног биља шире се и прожимају читав небески свод; аустријски пелин је најраспрострањенија биљка и њен густ и слadak мирис продире у ноздрве заједно са мирисима *Salvia mutans*-а (жалфије). Земља је мрвљива, сува, прашњава. Када је 1960-их Совјетски Савез одлучио да учини обрадивом Калмикијску степу, област Русије између Црног и Каспијског мора чији је главни град Елиста, трактори су уништили танак слој хумуса који омогућава биљкама и цвећу да расту и живе: за неколико месеци степа се претворила у пустињу, а и данас тамо где је била засађена пшеница, која никада није никла, постоји само пусто пространство песка. Степа је крхки екосистем који, иако миленијумима стар, може нестати за неколико недеља.

Није свима познато да степа почиње у Европи, у Панонској низији, јужно од Будимпеште. У Мађарској се зове *йушша*. Травнати меандар пуште пружа се према југу, као да жели да прати ток Дунава. Допире до Србије, заобилази град Зрењанин, један од најиндустријализованијих центара бивше Југославије, који је због дивљих приватизација деведесетих сведен на гомилу рушевина и бетона. Затим наставља ка Украјини.

У региону Донбаса одјекују артиљеријске гранате руске и украјинске војске. Рат у стеци делује нестварно: експлозија бомби је без одјека, бука налик на грмљавину која се чује миљама. Стубови дима виде се издалека, понекад чак и са Крима. Крици очаја жена из предграђа Луганска губе се међу биљем. Траве упијају густе мирисе жалфије која као да се не храни водом и минералним солима, већ звуцима и шумовима степе. Степа се затим увлачи у Кавкаско полуострво, зауставља се само на планинама дуж чијих обронака испарава ваздух. Влага се на великој надморској висини кондензује, стварају се облаци и пада киша, што помаже шумама да расту. Степа се ствара само тамо где је количина воде која се диже до неба већа од оне која се враћа у земљу. Планине Кавказ и Тјен-Шан у централној Азији изоловале су сибирски басен већ пре двадесет пет милиона година, откако се арапска плоча сударила с евроазијском и заробила море Тетис у свом смртоносном стиску. Ветрови су престали да дувају од југа ка северу. Тамо где је сибирски антициклон проширио своју власт, настала је степа, која се од Калмикије наставља ка Казахстану, северном Узбекистану, Монголији, а затим доле на кинеску територију и све до Владивостока, где се трава изненада баца у океан. Зелено и жуто уступају место плаветнилу мора, али би се могло помислити да

се степа наставља под водом, све до прерија Северне Америке, где су староседеоци истребљени те су постали хумус и претворили се у саму степену.

Степа је вековима била коридор, насељен бројним заборављеним номадским становништвом. Животињски симбол степе био је мамут, чија је функција била да убрза процес ферментације биљака, посебно на северу где је било хладније и сунчева топлота није била у стању да помаже претварање мртвих биљака у хумус. Мамут би јео траву и у његовом стомаку би се брзо синтетизовале и уништиле биљне есенције: семе би се распршивало с изметом по разним ћошковима степе и у пролеће би све поново цветало у симфонији боја и мириса. Клима се променила пре око једанаест хиљада година у плеистоцену и то услед прецесије, посебног кретања планете. Постало је знатно топлије и мамути су изумрли (и империјалис, који је био огроман, и ексилис, који је био много мањи): бактерије су се лако размножавале испод њиховог топлог, меког крзна, стално натопљеног влагом. У северном Сибиру, међутим, последњи мамут је нестао пре само три и по хиљаде година. Зашто? Вероватно је човек изазвао његово изумирање: крај плеистоцена се у ствари поклапа с палеолитом. Људи, чија технологија још није била високо развијена, успели су да лове и убијају само велике животиње које нису могле брзо да беже. За неколико стотина година чак је и последњи мамут ухваћен. Све велике животиње степе нестале су због човека. Преживеле су само животиње које су успеле брзо да побегну од њега. Андреј Короневски, професор средњовековне историје у Ростову на Дону, потиштено гледа у степену која почиње управо тамо где се завршавају зграде града Ростова и с меланхоличним осмехом пита своје ученике: „Да није можда човек онтолошка, егзистенцијална грешка, једина рупа у систему који је створила природа?“ Млади га гледају изгубљено, збуњени су и нико не зна нити жели да одговори на то питање.

Чини се да се у давна времена прва права сеоба догодила са запада на исток. Услед наглог топљења леда на половима, можда услед неке огромне вулканске експлозије, вода Медитерана се излила у Црно море, које је некада било језеро као што је данас Каспијско. Апокалиптични сценарио који ћемо можда поново проживети у кратком року, ако климатске промене наставе да погађају планету и у будућности. Анормални талас киклопских размера излио је слану воду у басен језера, које се претворило у море; готово све живе врсте, укључујући и флору обале, нестале су. Људи су се тада преселили на исток, где је природа још увек била погодна за живот. Ишли су травнатим путем степе и стигли до Манџурије. Од тог тренутка степе никада није престала да буде коридор, место пролаза. У средњем веку, дуж степе и на такозваном Путу свиле, с истока на запад путовали су кинески изуми као што су папир, кишобрани и наравно, у мањој мери, свила, која у то време није била луксузни предмет. Прва свила је у Европу стигла из Сибира, а не из Кине. Зашто је ова тканина била толико тражена међу европским становништвом? Свакако не зато што је престижна, већ због својих антибактеријских квалитета: до шеснаестог века, заправо, у Европи навика купања уопште није била распрострањена. У осамнаестом веку, путници би схватили да су стигли у Париз не због светала града, већ због смрада његових становника који се ширио изван градских зидина. Они који су носили свилу мање су се разболевали и такође (мало) мање смрдели. Дуж степе су путовали курири, који нису прелазили цео Пут свиле, већ само

део. Промена између каравана одвијала се у караван-сарајима, правим насељеним центрима који су убрзо постали градови: Самарканд, Букара, Шимкент... биле су праве метрополе у којима су се састајали људи из целог света: Сибирци, Ђеновљани и млечки трговци, Кинези, Авганистанци.

О овим сусретима званична историја, она проклета сколастичка, скоро да и не говори. Средњи светови нису интересантни, посебно од 1800-их па надаље, када је рак национализма поделио свет на етничке групе, хомогене само ако деле језик, културу и религију. У степи је хибридизација норма, једина чистоћа се састоји у мешавини ветрова, људи и струја. Путем свиле се почело путовати у другом веку пре нове ере. Кинеско царство је у то време, као и данас, било затворено царство, коме ништа није требало и није хтело да има контакт с другим популацијама. Била је то најјача и најразвијенија империја на свету и тако ће остати до 1856. године, односно до опијумских ратова. Данас је Кина премостила јаз са западним земљама и ускоро ће поново бити најјача сила на свету. У другом веку пре нове ере, Кинези су отишли чак до Ферганске долине, која се сада налази у Узбекистану, и тамо су уочили оно што им је недостајало да би били заиста непобедиви: коње. Коњи су у Кини били мали и мршави; они из централне Азије били су моћни и брзи. Одатле је почела трговина: дрветом, керамиком, парфемима, свилом, све у замену за јаке и витке коње. Пут свиле се завршио у петнаестом веку, распадом последњих великих номадских империја које су гарантовале сигурност караванима у пролазу.

Прави господари степе били су номади. Популације чије се порекло губи током векова и у географији Далеког истока. Номадска култура је започела легенду о Вавилонској кули: степа је била домовина Индоевропљана, такође номада, који су се потом поделили на племена од којих је свако заборавило заједничко порекло и развило свој језик.

Ови народи нису препознали своју браћу, мислили су да су им непријатељи. Грешка која траје до данас, али не у степи, већ у државама на Истоку и на Западу, које толико воле себе да се дефинишу као развијеније и које и данас деле човечанство на Европљане и Американце, Русе, Французе и Енглеze, хришћане и муслимане. Номади: људи који су изградили империје које су трајале годинама, срушили су се као дворци од папира. Међутим, нису због тога културно инфериорнији у односу на западњаке и њихове катедрале, њихове храмове, њихове палате. Дуж степе, номадска култура је скоро потпуно нестала: делимично је опстала у Монголији, на северу Узбекистана и на планинама Киргистана. Номади су асимиловани и постали седентарни након Октобарске револуције. У сваком случају, погрешно је одвојити номадску културу од оне седелачке: оне су зависиле једна од друге. Номадима су били потребни угљени хидрати којих је у степи увек било мало. Пољопривредницима у долини Фергане су биле потребне овце и овчетина, животиње које траже довољно простора да задовоље своју потребу за травом и које су одгајали баш номади. Размене ових добара су биле свакодневне и народи су се поштовали. Чак ни Кинески зид, супротно увреженом мишљењу, није имао функцију да одвоји Кинезе, насељене, од номада: многа номадска племена су, наиме, стигла чак до Пекинга и неки од њихових чланова успели су да буду изабрани за царе. Зид је коришћен да визуелно подели цивилизацију, ону кинеску која је мислила

да је боља и престижнија него номадска, од „варварства“; зид је имао за циљ и да увећа богатство и имиџ владајућих династија: подизање, реновирање и проширење зида било је питање престижа, а не одбране. Номадска култура, као и она седелачка, захтевала је велику друштвену организацију и развијену технологију: требало је пре свега оријентисати се у степи преко тајних знакова и путева које су познавали само стручњаци.

За снабдевање водом номади су морали градити бунаре, а за то је било потребно познавати област и препознавати подземне изворе и токове по врсти тла. Номадске породице које су припадале истом племену живеле су на веома широкој територији па су се морале, у случају спољног напада, окупити за врло кратко време и познавати најсофистицираније технике ратовања. Мобилност је била пресудна за опстанак у степи. Тако су настала велика царства, па и Хазарија, чији је канат постојао од 610. до 1016. године нове ере и заузимао простор источно од Црног мора и северно од Каспијског мора. Хазари су били дипломатски стручњаци: географски су заправо били на раскрсници великих политичких интереса: на истоку је била Византија, на северу Русија, која је уништила Азербејџанско царство, фаворизујући ток варварских миграција ка Европи. Хазари су изабрали јудаизам за своју религију: на југу су били Арапи који су били муслимани, на истоку Византинци који су били православци. Избор једне од ове две религије био је једнак потчињавању ближњему. У степи је религија често била политички избор из погодности. Из тог разлога, несторијанско хришћанство је вековима било једна од главних догми у централној Азији, па чак и у неким областима Кине и Индије: несторијанци, приморани да побегну из Византије у петом веку јер су сматрали јеретичима, нашли су уточиште у степи. Њихова религија није била везана ни за једно царство, због чега се сматрала религијом слободе и номади су је преферирали у односу на друге. У степи се формирало и Бугарско царство које је изабрало ислам да се супротстави Хазарима. Када је царство пропало у седмом веку, део Бугара се преселио у област Волге, где се сада налази град Казањ: Татарстан није ништа друго до оно што је остало од Бугарског царства. Део бегунаца се уместо тога склонио на Црно море и изабрао православно хришћанство; Бугари су се мешали са словенским становништвом, али су географском региону у који су се доселили наметнули име свог древног царства: Бугарска. Највеће царство било је царство Кипчака, које се проширило по целој Централној Азији око 1000. године. Тада је будизам почео да се шири на овим просторима.

Ислам је полако преузео све остале вероисповести, такође захваљујући формирању царства Кара-Китаи, које је постојало све до монголске експанзије Џингис-кана. Одјек освајачких похода Монгола допирао је чак до средине Европе, која је на другој страни била све затворенија и поносна на сопствену цивилизацију. Окрутност номадског становништва постала је пословична.

Заиста, у степи су се дешавали веома насилни сукоби. Да би се обезбедио опстанак племена или народа, било је неопходно потпуно истребити непријатеље – у степи има превише простора, непријатељ може побећи, наћи уточиште и с временом ојачати.

Поред тога, крдима су потребне безграничне територије: што је мање непријатеља, то је више територије доступно за животиње. Када је Монголско царство пало, синови

Џингис-кана су се свађали и борили међусобно. Средња Азија и степа постале су не-сигурна места: Пут свиле је напуштен и замењен безбеднијом океанском пловидбом. У међувремену, из Ћингарије, региона који је тренутно у Кини, група номада, Калмика, отишла је чак до капија Кавказа и остала тамо заувек, одржавајући будистичку религију, супротстављајући се на тај начин асимилацији коју су желели Руси. Калмикија је и данас аутономна република у саставу Русије која практикује будизам на периферији европског континента. Павел Павлон, млади истраживач с Универзитета у Алматију, седи на ивици казахстанског степског мора. Гледа ка западу и каже: „Ова огромна пре-рија простире се чак до Мађарске. Мађари су деца степе. Можда су зато и изабрали Виктора Орбана за председника? Можда зато не воле демократију?“ Народима степе увек је био потребан јак вођа, апсолутни владар у чијем избору није било ничег божанског: једноставно је било потребно да постоји вођа спреман да уједини расуте породице и води ратне операције. То је значило да је и шеф лично одговоран за евентуалне поразе. Западна критика Орбана не узима у обзир историју мађарског народа, који се зауставио на маргинама Европе јер је нашао окружење веома слично оном у централној Азији. Роман *На Дрини ћуџрија* Иве Андрића отвара се једном од најсуровијих сцена у целој светској књижевности, када је група мушкараца набијена на колац за време владавине Османског царства над Босном. Турци су били народ степе пре освајања Цариграда, који је касније постао Истанбул. Њихова окрутност је наслеђе година проведених у Централној Азији у борби са другим популацијама. Развијени и цивилизовани Запад, међутим, није био ништа мање окрутан од номада: с временом, секао је све мање и мање глава, али је изумео софистицираније инструменте смрти од оних који су се користили у степи.

Увече калмичка степа постаје црвена. Сунце се спушта према западу и чим се утопи у Црно море, појављује се Венера која сија беличастом светлошћу. Месец излази неколико сати касније. Степа остаје тиха, пуста; понекад из Елисте стигне пар младих људи бадемастих очију не на коњима, већ у модерном аутомобилу. Они траже мир и интимност у тишини траве и у бескрајним просторима. Степа остаје равнодушна и наставља да жубори, потпомогнута ветром, причама и тајнама других времена која спајају далеке земље Манџурије и Кине с европском Мађарском.

Само треба сести и слушати степу да бисте разумели тајне света.